

УДК: 232.931:398.332.39:264-94(477)(045)"18/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.06.1439>

РІЗДВО БОГОРОДИЦІ: НАРОДНО-РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ ТА УЯВЛЕННЯ НА ТЛІ ПЕРЕДУМОВ ПЕРЕДРІЗДВ'ЯНО-НОВОРІЧНОГО ПЕРІОДУ У КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ

Володимир ДЯКІВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9513-4364>
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79008, м. Львів, Україна,
Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра української мови
Інституту гуманітарних та соціальних наук,
вул. С. Бандери 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: d.v.m.1029@gmail.com

Актуальність статті зумовлена потребою дослідити народно-релігійні вірування та уявлення українців, що пов'язані зі святом Різдва Богородиці, у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду у календарній обрядовості. *Мета* дослідження полягає у виокремленні прикметних традиційному ранньозимовому періоду народно-релігійних уявлень і вірувань, визначенні традиційної основи та інноваційних змін, особливостей розвитку ідейно-змістових і структурних складових, елементів та деталей. *Об'єктом* дослідження є народні календарні обряди українців, що пов'язані зі святом Різдва Богородиці, а *предметом* — певні прояви народної християнської релігійності у цій обрядовості. *Територіально і хронологічно* зосереджено увагу на охопленні етнографічних регіонів України у період першої половини XIX — початку XXI століття.

На основі архівних і польових джерел, а також наукової літератури, на прикладі свята Різдва Богородиці проаналізовано розвиток своєрідної народної релігійності у традиційній календарній обрядовості українців у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду. Використано в основному порівняльно-типологічний та історично-культурологічний методи, а також елементи структурно-типологічного, географічного та інших методів етнологічної науки.

Ключові слова: Різдво Богородиці, народна релігійність, календарна обрядовість, традиція, вірування, функціонування.

Volodymyr DYAKIV

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9513-4364>
PhD of Philological Sciences, Senior Researcher Fellow
of the Ethnology Institute of the
National Academy of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79008, Lviv, Ukraine,
Lviv Polytechnic National University,
department of the Ukrainian language
Institute of Humanities and Social Sciences,
12, Bandera street, 79013, Lviv, Ukraine
e-mail: d.v.m.1029@gmail.com

THE NATIVITY OF THE MOTHER OF GOD: FOLK-RELIGIOUS BELIEFS AND IDEAS AGAINST THE BACKGROUND OF THE PRE-CHRISTMAS-NEW YEAR PERIOD IN THE CALENDAR RITUALS OF UKRAINIANS

Introduction. The article's relevance is determined by the need to investigate the folk-religious beliefs and ideas of Ukrainians related to the feast of the Nativity of the Mother of God in the context of the prerequisites of the pre-Christmas-New Year period in calendar rituals.

Problem Statement. The object of the study is the folk calendar rites of Ukrainians associated with the feast of the Nativity of the Mother of God, in particular, the traditional calendar rites of Ukrainians in the context of the prerequisites of the pre-Christmas and New Year period. The subject of the study is specific manifestations of folk Christian religiosity in this ritual.

The article focuses on covering the ethnographic regions of Ukraine in the period of the first half of the 19th to the beginning of the 21st century.

Purpose. The outlined work aims to single out folk-religious ideas and beliefs, characteristics of the traditional early winter period, to determine the traditional basis and innovative changes, features of the development of ideological content, and structural components, elements, and details.

Methods. The article mainly uses comparative-typological and historical-cultural methods, as well as elements of structural-typological, geographical, and other methods of ethnological science.

Results. Based on archival and field sources, as well as scientific literature, the development of a particular folk religiosity in the traditional calendar rites of Ukrainians in the context of the prerequisites of the pre-Christmas and New Year period is analyzed on the example of the feast of the Nativity of the Mother of God.

Conclusion. The beginning of the prerequisites of the pre-Christmas and New Year period in the traditional calendar rituals of Ukrainians is observed already in the autumn period, in particular, on the feast of the Nativity of the Mother of God. Against the background of the prerequisites of the pre-Christmas and New Year period, specific development of a peculiar folk religiosity is observed in the traditional calendar rituals of Ukrainians. This is confirmed by folk-religious ideas and beliefs, characteristics of the traditional early winter period, strict compliance of due respect to the saint, and appropriate celebration of the Nativity of the Mother of God, etc. In these fundamentally traditional ideas and beliefs of Ukrainians, a particular development of specific folk-religious components can be clearly traced.

Keywords: the Nativity of the Mother of God, folk religiosity, calendar rituality, tradition, beliefs, functioning.

Вступ. Народньо-релігійні вірування та уявлення українців, що пов'язані зі святом Різдва Богородиці, у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду у календарній обрядовості сягають своїм корінням давніх, ще дохристиянських часів. Окреслена проблема є складовою частиною ширшої теми дослідження, яка стосується специфіки розвитку народної релігійності українців у традиційному календарі зимового циклу, зокрема різдвяно-новорічного, оскільки саме цей період привертає увагу з огляду на збереженість давніх дохристиянських ідейно-змістових елементів, а також їх цікавого поєднання з відповідними елементами пізніших часів.

Як показують дослідження, своєрідні передумови передріздвяно-новорічного періоду в календарній обрядовості українців спостерігаються вже воєни. І оскільки свята Семена та Михайлового чуда вже були предметом нашої праці з цього погляду, то тут спробуємо своєрідно продовжити попередні дослідження, зосереджуючи увагу на наступному після Михайлового чуда святі — Різдва Богородиці, або Другої Пречистої. Цим, власне, і зумовлена *актуальність* статті.

В окресленій праці ставимо за *мету* виокремити прикметні традиційному ранньозимовому періоду народно-релігійні уявлення і вірування, визначити традиційну основу та інноваційні зміни, особливості розвитку ідейно-змістових і структурних складових елементів та деталей.

Об'єктом дослідження є народні календарні обряди українців, що пов'язані зі святом Різдва Богородиці, зокрема традиційна календарна обрядовість у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду. *А предметом* дослідження — певні прояви народної християнської релігійності у цій обрядовості.

Територіально і хронологічно зосереджуємо увагу на охопленні етнографічних регіонів України у період першої половини ХІХ — початку ХХІ століття.

На основі архівних і польових *джерел*, а також наукової літератури, на прикладі свята Різдва Богородиці аналізуємо розвиток своєрідної народної релігійності у традиційній календарній обрядовості українців у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду. У статті використовуємо в основному порівняльно-типологічний та історично-культурологічний *методи*, а також елементи струк-

турно-типологічного, географічного та інших методів етнологічної науки.

Як показують дослідження, у календарній обрядовості українців зимового циклу загалом порівняно найкраще збереглися релікти звичаїв і традицій ще дохристиянських часів. Завдяки цьому є можливість простежити специфіку їх розвитку. Початки передумов передріздвяно-новорічного періоду у традиційному календарі українців припадають уже на осінній час. Відповідні питання з цього аспекту ми вже розглянули у попередніх своїх працях, зокрема «Свято Семена: народна релігійність у традиційній календарній обрядовості українців на тлі передумов передріздвяно-новорічного періоду» [1] та «Свято Михайлове чудо: народна релігійність у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду календарної обрядовості українців» [2; 3]. Тому тут спробуємо своєрідно продовжити дослідження народно-релігійних вірувань та уявлень українців на тлі передумов передріздвяно-новорічного періоду, зокрема на прикладі календарної обрядовості, що пов'язана зі святом Різдва Богородиці, або, як ще називають, святом Другої Богородиці (8 вересня за с. с., 21 вересня за н. с.).

Основна частина. Народньо-релігійні вірування та уявлення українців, що пов'язані зі святом Різдва Богородиці, у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду у календарній обрядовості сягають своїм корінням давніх, ще дохристиянських часів. Відлуння цієї традиції простежуємо у збережених зразках фольклору (зокрема пареміях типу «Перша Пречиста жито засіває, а Друга — жити помагає», «Друга Пречиста дощем поливає!»), у давніх писемних пам'ятках (наприклад, «Слово святого Григорія») тощо. Відомі українські та закордонні вчені та дослідники не раз торкалися цієї проблеми. На їхні праці будемо покликатися далі у нашому дослідженні при розгляді конкретних питань.

Так, наприклад, український історик, етнограф, педагог Степан Килимник у п'ятому томі «Осінній цикл» своєї п'ятитомної праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» (Вінніпег; Торонто, 1963, 288 с.) відводить цьому святу окремий розділ «Друга Пречиста — відгомін свята «Роду-Рожаниць». Він, зокрема, слушно зазначає, що це свято, як і більшість інших Богородичних осінніх свят, пов'язане з дохристиянськими ві-

руваннями та уявленнями: «Майже всі Богородичні осінні свята пов'язані з дохристиянською пракультурою — з дохристиянськими святами й зберігають ознаки останніх до наших днів» [4, с. 171]. Як приклад, автор вказує на пов'язаність свята Різдва Пресвятої Богородиці з дохристиянським святом Роду-Рожаниць: «Зокрема, Різдво Пресвятої Богородиці пов'язане з дохристиянським святом «Роду-Рожаниць» [4, с. 171].

Степан Килимник торкається фольклоротворчої функції цього свята: «До цього свята народ створив чимало приповідок» [4, с. 171]. А далі, як приклад, цитований автор наводить цікаву генезу народного прислів'я «Перша Пречиста жито засіває, а Друга — дощем поливає» [4, с. 171]. До слова, відомий український вчений Олекса Воропай у четвертій частині «Осінь» другого тому «Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис» (Мюнхен: Українське видавництво, 1958, 290 с.) наводить, очевидно, уже пізніше тлумачення погодними особливостями приказки «Друга Пречиста дощем поливає», яка виникла, найімовірніше, з наведеного прислів'я: «В цей час в Україні, звичайно, йдуть дощі, а тому й кажуть: «Друга Пречиста дощем поливає!»» [5, с. 161].

Натомість Степан Килимник, детальніше аналізуючи наведене прислів'я, безспідставно вважає, що його творення пов'язане зі специфікою традиційного числення у народному календарі — за святами, а саме: «[...]в давнину народний календар числився за святами: «Від Різдва до Великодня», а свята між ними — числили до менших свят. Восени виміряли час: «Від Першої Пречистої до Другої», «Від Другої — до Здвиження, від Здвиження до Покрови», а далі до Андрія—Катерини й т. д. А взагалі, Богородичні осінні свята дуже шанувались в Україні й до них часто прилучали громадські та родинні свята — традиційні з-перед віків» [4, с. 171]. В наведеному уривку влучно прочитується слухна думка про певне вагоме місце, роль і значення цього свята в українській традиційній культурі — фольклорі, народному календарі, суспільно-побутовій та сімейній обрядовості тощо.

Уривок прислів'я на означення погодних умов «дощем поливає» Степан Килимник вважає пізнішого походження. На думку вченого, давніше було «житу помагає». Справді, як видно уже з самого формулювання, виникнення прислів'я пов'язане зі святом

Другої Пречистої. А це свято Другої Пречистої, як уже зазначалося, пов'язане з дохристиянським святом «Роду-Рожаниць». Звідси Степан Килимник і виводить етимологію окресленого прислів'я «Перша Пречиста жито засіває, а Друга — жити помагає», а саме: «У давнину, та й ще в XVII стор., у день Другої Пречистої святкували специфічне свято — «Роду-Рожаниць». Цебто добрих духів-душ, опікунів нив, творців врожаю — вірили, що «Рід і Рожаниці» «робили врожай» — спочатку проростали, — ось чому в прислів'ї і маємо вислів: «а Друга помагає»; потім колосили, далі наливали, потім доспівали — і це все приписувалось «Роду й Рожаницям». Тому то це дохристиянське свято затрималось довший час. Про це свято, як «поганське», ми довідуємось з досить численних письмових джерел XII—XIII століть» [4, с. 171].

На нашу думку, справді є підстави вважати, що відбулася певна модифікація на структурно-формальному рівні, зокрема давніше «жити помагає» у зв'язку зі семантичною редукцією (затратився, «забувся» зміст) замінилося на зрозуміліше в душі народної етимології — «дощем поливає».

Вже на прикладі розглянутого прислів'я яскраво простежується особливість функціонування своєрідної народної релігійності у передріздвяно-новорічному часі. Загалом, взаємозв'язки свята Різдва Пресвятої Богородиці з дохристиянським святом «Роду-Рожаниць» простежуємо у давніх літописних пам'ятках, а також у науковій літературі з XIX ст. і дотепер включно.

Так, у виданні «Слово святого Григорія», що опубліковане у праці «Християнство на теренах України I—XI ст. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира» (Київ, 2000) читаємо:

«Греки роблять жертвоприношення грому і блискавиці і Вилу, богу Вавилонському, якого побив Данило пророк; тим же богам треба кладуть і творять і словенський люд — Вилям і Мокоші, Диві, Перуну, Хорсу, Роду й рожаниці, упирам і берегиням та Переплуту, — і по колу п'ють на його честь з рогів, і вогневі Сварожичу моляться й нав'ям лазню творять і з тіста мости роблять та колодязі й багато чого іншого... Почали греки ставити трапезу Роду і рожаницям, також римляни, навіть і до словен ді-

йшло. Це ж словени почали трапезу ставити Роду і рожаницям, раніше їхнього бога Перуна, а ще раніше клали треби упирам і берегиням. По святому ж хрещенню відкинули Перуна, а до Христа Бога припали; але й нині по Українах їхніх моляться проклятому богу їхньому Перуну, Хорсу і Мокоші й Вилам; але це творять таємно, цього не можуть позбутися від часів язичництва, навіть і досі проклятого того ставлення до другої трапези (що складалася з плодів та вина. — *Упорядн.*) Роду і рожаницям на принаду вірним християнам і на хулу святому хрещенню та на гнів Божий. По святому хрещенню попи встановили рожаничні трапези прикладати до Різдва Богородиці, одклади роблячи. Такі називаються кармогузцями (ненажерами), а не рабами Божими» [6; за виданням: 7].

Наводимо цей доволі об'ємний за обсягом фрагмент, оскільки він дає багато інформації для розуміння того контексту виникнення та побутування певних етнокультурних явищ властиво народної релігійності, відповідних обрядово-звичаєвих дійств, а також показує їхні взаємозв'язки з тогочасними обрядами та звичаями інших народів, зокрема давніх греків, римлян тощо.

Певна ж канонічна церковно-християнська заангажованість, своєрідна стилістична інвектива та дидактично-моралізаторський ідейно-змістовий струмінь наведеного тексту є зрозумілими. Вони пояснюються авторською приналежністю та специфікою жанру самого твору. Адже це — апологетична пам'ятка XII ст. «Слово святого Григорія» («Слово про ідолів»), в основі якої лежить повчання відомого богослова і церковного історика Григорія Богослова (Назіаніна) (близько 329 — близько 390 рр. ж.).

Суголосні відомості стосовно взаємозв'язків та взаємовпливів дохристиянських вірувань і культів з християнством простежуємо і в інших пам'ятках давньоукраїнської літератури. Як-от, у відомій з XIV ст. анонімній апологетичній пам'ятці «Слово» Христюбця («Слово реченого Христюбцем»):

«Як Ілля Фезвитянин, який заколов триста ідолівських ієреїв та жреців..., так і ці не можуть терпіти християн, які живуть у двовір'ї. І вірують в Перуна, і в Хорса, і в Сима, і в Регла, і в Мокошу, і в вил, їх же число тридесять сестриниць, — називають окаянні невігласи і вважають (їх) богинями, і так кладуть їм треби й короваї їм молять, ку-

рей ріжуть; і вогню моляться, називаючи його Сварожичем; і чесновиток богом же творять... І коли в кого з них буде шлюб, грають у бубни й сопілки з багатьма чудесами бісівськими... Не личить християнам на бенкетах та весіллях бісівських ігор грати, бо то не шлюб називається, а ідолослужба. Як є танок, гульба, пісні мирські — сопілки, бубни — і вся жертва ідолівська, моляться вогневі під стодолю, вилам, Мокоші, Ситу, Реглу, Перуну, Велесу, богу худоби, Хорсу, Роду, рожаницям і всім клятим богам їхнім... Не лише невіданням зло творимо, але й змішуємо деякі чисті молитви з проклятим молінням ідолівським — трисвяту Богородицю з рожаницями, — якщо ставлять лише кутю, інші трапези законного обіду, якщо називається беззаконна трапеза, що приноситься Роду і рожаницям на прогнівання Бога» [8; цит. за: 9].

Відомий український релігієзнавець і філософ Борис Лобовик, який переклав цю пам'ятку, свого часу справедливо акцентував на її важливості «констатацією своєрідності християнства в нашій країні з перших століть його державного існування», оскільки автор «Слова» «вільно чи мимовільно» відобразив «особливості раннього київського християнства», яке «поєднало з догматами і канонами Біблії звичайні й молитви традиційної давньоукраїнської віри» [8; цит. за: 9].

Ця та інші історико-літературні пам'ятки (як-от, слов'янський переклад, XIII ст., з давньогрецької мови «Хроніки» у чотирьох книгах Георгія Амартола (Грішника) під назвою «Лѣтовник»; «Паремійники»; «Запитання» Кирика, Сави та Іллі тощо) не раз потрапляли в поле зору відомих вчених, істориків, філологів та інших дослідників свого часу, а саме: Олександра Потєбні, Миколи Тихонравова, Олексія Веселовського, Олександра Пономарева, Петра Владимірова, Євгена Анічкова, Ізмаїла Срезневського, Антона Оніщука, Михайла Грушевського, чеського вченого Іржі (Юрія) Полівки та інших [див.: 10—11; 12, с. 225; та ін.].

Так, наприклад, відомий вчений Михайло Грушевський у першому томі своєї «Історії української літератури: в 6 т., 9 кн.» вказує на зв'язок свята Другої Пречистої (Різдва Богородиці) з дохристиянськими віруваннями про матерів роду та богинь долі, зі святом рожаниць. Він, зокрема, зазначає: «З другою Пречистою, рождеством Богородиці, зв'язувалось

колись свято «рожаниць», — доволі неясних істот, в котрих, мабуть, мішалися поняття матерей роду і парок, богинь долі» [12, с. 225].

На підтвердження такої думки цитований автор наводить відомості згаданого вже «Слова святого Григорія» («Слова про ідолів»). Зокрема, М. Грушевський зазначає, що в цій пам'ятці про те, як погани поклонялися ідолам і жертвоприношення їм робили, згадується те, як після свята хрещення корисливі священники постановили рожаничні трапези пристосовувати до Різдва Богородиці, відклади роблячи, «Старе «Слово св. Григорія» — «яко погани кланяли ся идоламъ и требы имъ клали» — згадує, що «по святѣмъ крещеніи череву работни попове оставиша трепаръ прикладати божества Богородици к рожаничньѣй трапезѣ, отклады дѣюче» [12, с. 225].

І далі М. Грушевський продовжує: «Інше слово, докоряючи за се помішання Богородиці з рожаницею, заведене попами «в интересах свого черева», пояснює, що таким чином ставлено трапезу з «крупичного хліба, сиру і добровонного вина», і пили його, співаючи тропар Богородиці, хоч в дійсності се була стара трапеза рожаниці» [12, с. 225; див. також: 10—11].

Таким чином учений у давніх літературних пам'ятках проникливо простежує специфіку творення власне певних форм народної релігійності внаслідок синкретизму язичницьких та християнських вірувань і обрядів: «Таку трапезу «роду і рожаниці» («крають хлѣбы и сырѣ и медѣ») згадує в своїх запитаннях, в XII в., Кирик (§ 33), і Слово Христюлюбця говорить про «кутю й інші трапези і законний обід» родові і рожаницям, на жаль, без ближчого означення часу» [12, с. 225—226].

Суголосні відомості наводить і Степан Килимник у згаданій уже своїй праці. Він зокрема зазначає з приводу цього свята: «У «Слові св. Григорія» це свято, а вкінці — звичай, досить гостро ганьбеться: «Яко погани кланялися идолам и требы им клали»; та що «по святом крещеніи чреву работни попове оставиша тропар прикладати Рожества Богородици к рожаничньѣй трапезе, откладала дѣючеша...». Інакше кажучи, св. Григорій докоряє священникам, що вони ради «чрева», цебто — їжі та прибутків, співають тропар, наче Богородиці, а насправді прикладають його до «Роду-Рожаниць». Докоряє, що

й по прийнятті християнства, це свято продовжують святкувати, спеціальну трапезу «Роду та Рожаницям» виготовляють на цей день, день Пресвятої Богородиці: «З крупичного хліба, сиру й добровонного вина». Подібну трапезу на честь, чи для «Роду та Рожаниць», спогадує в своїх записках і Кирик у XII ст. У «Слові Христюлюбця» також говориться про «кутю і інші трапези й законний обід» на честь «Роду та Рожаниць» [4, с. 171—172].

Водночас С. Килимник своєрідно доповнює відомості М. Грушевського з приводу народно-релігійних вірувань, уявлень та обрядів, пов'язаних з Різдвом Богородиці, зокрема власними авторськими висновками та узагальненнями, а саме: «Як бачимо, дохристиянське свято «Роду-Рожаниць» трималося довший час. А поєднавши ці свята в один і той же день з святом Богородичним — справляли старе свято, а навіть старому святу співали Богородичного тропаря» [4, с. 172].

Либонь, такі Богородичні тропарі, кондаки, духовні вірші справді були поширеними під час цього свята. Багато з них, як показують матеріали, віряни самі складали. Небезпідставно, мабуть, і Олекса Воропай при розгляді цього свята у згаданій уже праці подає один з таких віршів, що, за його словами, був записаний на Харківщині, зберігся в рукописах Пантелеймона Куліша й опублікований серед матеріалів Павла Чубинського: «В рукописах П. Куліша зберігся вірш на честь Богородиці, записаний на Харківщині:

*Похвалімо, похвалімо Царя Христа,
Прибитого, прибитого до хреста!
За нас, за нас страсти претерпівший
І від вічних мук, від вічних мук визволивший.
Похвалімо, похвалімо Матір його,
Та ізбудеш, та ізбудеш огню вічного!
Матір його, Матір його пречистая —
Зірка у небі, зірка у небі пресвятая!
Скорая, скорая нам помошнице,
У бідах і скорбах наша заступнице,
Поручниця, поручниця за нас грішних.
Визволить, визволить нас від мук вічних!
Алилуя, воспіваймо,
Матір цареву, Матір цареву
днесь величаймо» [див.: 5, с. 161].*

У своїй згаданій уже, праці С. Килимник слушно продовжує: «З часом свято «Роду та Рожаниць» утратилось і замінилось «Обреченим святом».

Містерія про «Рід і Рожаниць» дуже неясна, не виразна, а до всього не чітко окреслена й навіть у виступах проти нього й церковних зверхників XII—XIII століть. На думку етнографів та істориків — це була подяка «польним духам», опікунам нив та врожаю, дідам-ладам. Певно, що це таки так. Це підтверджується і ритуальними стравами — кутею з медом та маком; це підтверджується ще й тим, що в той день з усіх страв набиралося по ложці й виставлялося на вікно...» [4, с. 172].

В останніх відомостях виразно можна простежити специфічні звичаї та обряди з відповідними віруваннями та уявленнями, які до певної міри суголосні відповідній обрядовості власне різдвяного періоду.

М. Грушевський у цитованій праці, покликаючись на етнографічні матеріали Антона Оніщука [13, с. 55], зазначає з приводу календарно-обрядової специфіки осіннього періоду і певного контексту свята Різдва Богородиці зокрема: «В сім осіннім часі справляються взагалі різні відправи і празники. Тепер вони переважно зв'язані з церковними «храмами», що найчастіше припадають на сей час. Раніше вони відправлялись незалежно. З різних поводів справляються й тепер, власне, в сім сезоні найбільше. От як, напр., описує се записка з Гуцульщини: «У кого не ведуться діти або взагалі хтось у родині тяжко занедужає, то сього новородка або недужого «обрікають»: обіцяють справляти щороку празник, коли новородок (або хорий) житиме. Празник обіцяється на Чесного Хреста, Богородицю, Михайлове чудо або інше свято. Того дня або наймають службу Божу і по ній запрошують свояків, сусідів, убогих, як ідуть з церкви, або, не наймаючи, просто стають на дорозі і просять тих, що вертають з церкви, та ходять по хатах за гістьми. Запрошених садять за стіл і приймають їдою і напитками. Гості перед їдою і по їді моляться» [12, с. 226].

Суголосну інформацію стосовно пов'язаності свята Різдва Пресвятої Богородиці (Другої Пречистої) з днем Рожаниць, про відповідні Богослужіння та ритуальні обіди для бідних, що влаштовують жінки, в яких немає дітей, подає також Олекса Воропай: «Двадцять першого вересня за новим стилем є свято Різдва Пресвятої Богородиці, або, як кажуть у народі, «Друга Пречиста». З цим святом в'яжеться день Рожаниць, коли жінки, в яких немає дітей, справляють, бувало, обід і запрошують бідних, — «щоб мо-

лилися Богородиці за її діти». Такі жінки наймають службу Божу в церкві, а після богослуження запрошують людей до себе на обід» [5, с. 161].

Як показують дослідження, з цим святом Різдва Пресвятої Богородиці пов'язані також і матримоніальні ворожіння. Це влучно ілюструють, приміром, і матеріали С. Килимника, на основі яких він, зокрема, зазначає: «Другим звичаєм народнім у цей день — це останній у тому році збір чарівного зілля, головне чарівницями, а в інших місцевостях — і дівчатами та їх матерями. Зілля, зібране на Другу Пречисту, чи між обома Пречистими, має чарівну властивість: привертати парубка до дівчини й навпаки. Отож, з цим віруванням і пов'язані «походи по калину та по барвінок». Зілля, спеціально зібране на Другу Пречисту, мало властивість привертати невірних чоловіків до жінок і навпаки...» [4, с. 172].

На особливість цього свята Другої Богородиці, зокрема, що стосується пов'язаності його з традиційним полонинським господарством у Карпатах (власне, відгінним скотарством) тощо вказує також відомий український дослідник Петро Шекерик-Доників у своїх етнографічних матеріалах з Гуцульщини: «Друга Богородиця, 21.IX — урочисте с'єто. До другої Богородиці уся маржина изходит из полонин. По Богородиці полонини порожніють и смутніють, села веселіють, бо є у них маржина» [14, с. 58].

Загалом, як показують розглянуті вже, а також ціла низка інших етнографічних матеріалів, у цьому часовому періоді, вочевидь, у пов'язаності зі святом Різдва Богородиці, простежується специфічне відображення своєрідної народної релігійності у традиційній культурі українців. Причому певні суголосні явища з цього погляду можна простежити і в традиційній культурі інших європейських народів.

Як показують матеріали, у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду у традиційному календарі українців простежуються своєрідні взаємозв'язки певних компонентів народної релігійності. На думку про такі взаємозв'язки наштовхують і праці попередників — вітчизняних та іноземних учених і дослідників, які більшою чи меншою мірою торкалися окреслених питань: Михайла Грушевського, Петра Шекерика-Дониківа, Олекси Воропая, Степана Килимника, Тетяни Агапкіної, Марини Валенцової, Анни Плотнікової тощо.

Що стосується проявів народної релігійності у контексті свята Різдва Богородиці у традиційному календарі українців, то тут простежуємо продовження своєрідного розвитку компонентів вірувань та обрядів, що розглядалися при аналізі свят Семена та Михайлового чуда, а саме: тих, які пов'язані з підготовкою до зими, погодними прикметами, заборонами і табу тощо.

Так, скажімо, в українців зокрема, як і в східних слов'ян загалом, до цього дня визначалося багатство від літнього врожаю. Звідси, вочевидь, і походження однієї з білоруських назв цього свята — «Богач». Як справедливо зазначають дослідники Т.А. Агапкіна, М.М. Валенцова та А.А. Плотнікова [15, с. 460], у східних слов'ян це свято врожаю, гостювання, частування. До Різдва Богородиці традиційно завершували збирати ярину та городні культури, а в цей день зустрічали осінь, зокрема виносили вівсяний хліб на береги річок та озер. Молодята збирали гостей, які відвідували їх після весілля. До слова, і в південних слов'ян, зокрема сербів у Грузі в період *Међудневица* влаштовують весілля, щоб шлюби були щасливі.

Словенці вважають, що зі святом Різдва Богородиці приходить осінь. Кажуть, що «весняна» Марія (25 березня) приводить ластівок в село, а «осіня» їх проганяє. Прикметно, що подібні орнітологічні спостереження простежуємо і в чехів та словаків, зокрема стосовно відльоту ластівко, а саме: чеською «*Na Panny Marie narození vlastovek shromáždění* або *rozloučení*» («На Різдво Диви Марії ластівки збираються в зграї / відлітають»), словацькою «*Panny Márie narodenie, lastovičie krolúčenie*» («Різдво Богородиці — ластівки відлітають»).

З Другою Пречистою, як показують дослідження, пов'язані і певні метеорологічні прикмети. Так, зокрема, словаки вірили, що яка погода буде на Різдво Богородиці, така потім протримається ще чотири тижні. Якщо погода без дощу, то буде погожа осінь. Так само і чехи говорили: «Яка погода на Різдво Диви Марії, така протримається чотири (або вісім) тижнів». Суголосні погодні прикмети спостерігаємо і в південних слов'ян, а саме: якщо погода в цей день ясна, то буде сухо ще два місяці; яка погода в цей день, така затримається ще на місяць.

До цього дня у словенців необхідно завершити сінокіс, інакше сіно доведеться сушити «за пічкою».

При сухій погоді починають сіяти озими. З цього дня і серби Хомола починають сіяти озимину.

У східних слов'ян з цього дня починаються осінні городні та інші господарські роботи: збирають цибулю, прибирають бджіл з пасік, утеплюють вулики, стрижуть овець. Починаються посиденьки по хатах. У деяких місцевостях починають озиму сівбу, в інших ця сівба припадала на період з Успіння до Різдва Богородиці.

У чехів, мораван і словаків простежується багато прикмет і повір'їв у це свято, що пов'язані зі збиранням врожаю: «*Matka Božíhlávku (zelnou) složí*» (Матір Божа капустині головки складає); «*Na Matku Boží rrvní násyp trnek*» (На Матір Божу перші сливи в сушарці); *Malá Mara chleba dala, a velká ho popratala* (Мала Марія (Благовіщення) хліба дала, а Велика його прибрала), *Malá Mara chleba vzala, velká Mara chleba dala* (Мала Марія хліба взяла, а Велика Марія хліба дала) [15, с. 460].

У поляків фіксуємо цікавий звичай цього дня (*Bogarodzica, Dzień Narodzin Najświętszej Panny Siewnej, Gruszki, Gruszkowy odpust, Jabika, Jabłkowy odpust, Matka Boska Siewna, Matka Boska Żytosiewna, Matki Boskiej Siewnej, Narodzenie Maryi, Narodzenie Najświętszej Maryi Panny, Odpust Matki Boskiej Siewnej, Siewna, Węgorzowy odpust*) вперше, хоча б символічно, сіяти озимину. Зокрема висівати кілька жмень жита з колосків, що були освячені у вінку ще на Успіння Богородиці. У цьому, властиво, звичаєво-обрядовому дійстві поляків простежуємо відображення своєрідної народної релігійності.

У чехів, мораван і словаків (чеською, моравською *Narození Panny Marie, Panenka Marie, Matka Boží (Semenná)*, словацькою *Zelinová Panna Maria, Seťová Panna Maria, Velká Mara, Mala Mara*) освячували пшеницю для посіву (дівчата приносили її в костел на тарілочках) або освячували букетики перших колосків; і те, й інше прикрашали квітами. За словацьким повір'ями, в цей день змії йдуть в землю — до Юрія.

У південних слов'ян (сербське *Мала Госпојина*, східносербське *Мала Госпоине*, македонське *Мала Богороица*, болгарське *Малка Богородица (Богройца)*, *Мала Госпа*, *Малка черква (чорква)*, хорватське *Sveta Marija mala*, словенське *Mali štaren, malamaša, mala gospojnica, Marijino rojstvo*) свято особливо шанується жінками старшого віку (маке-

донці, болгари), які носять дари до церкви, роздають у церкві коржі (болгари). Свекруха готує для роздачі прісний обрядовий хліб *бърза пита* (болгари, Ямбол). Для здоров'я дітей робиться жертвоприношення — курбан (болгари). Македонці в районі Велеса відвідують монастир Св. Богородиці, де залишають у джерела *самовілска вода* частини одягу, щоб не хворіти. У сербів Воеводини в цей час влаштовується «овече весілля», «овече свято». Вважається, що яйця, знесені куркою між двох свят на честь Богородиці (сербське *Међудневице*), не псуються, тому їх залишають на зиму; з тієї ж причини в цей період консервують фрукти (серби, Банат). У виноградарів — свято з нагоди дозрівання і початку продажу винограду (Бенетська Словенія). У Штирії благословляють в церкві квіти і насіння, в інших місцях — пшеницю, частину якої вдома підсипають в зерно для посіву.

Відомі заборони в це свято залізати на дерева, щоб не вкусила змія (Доленьско), копати землю (Прекмур'є), виконувати жіночі роботи — прядіння, шиття, ткацтво, яким протегує Богородиця (у південних слов'ян). З особливим вшануванням Другої Пречистої у східних слов'ян загалом та українців зокрема, вочевидь, пов'язана і заборона ткати та прясти, щоб не нашкодити худобі [15, с. 460—461].

Вже наведені та ціла низка інших матеріалів і досліджень влучно ілюструють специфічний розвиток своєрідної народної релігійності у традиційній календарній обрядовості українців та інших європейських народів, спільні та відмінні риси традиційного календаря українців з іншими європейськими народами загалом, у тому числі й зокрема народно-релігійних вірувань та уявлень на тлі передумов передріздвяно-новорічного періоду у пов'язаності з Другою Пречистою. Таку думку підтверджують і праці наших попередників — учених і дослідників, які в тій чи іншій мірі торкалися окресленої теми, а саме: Михайла Грушевського, Петра Шекерика-Дониківа, Олекси Воропая, Степана Килимника та інших, у тому числі й закордонних. Підтвердження цієї думки простежуємо і в результатах польових досліджень попередників, які зберігаються в архівах, а також — у результатах польових досліджень автора цієї статті.

Висновки. Проведені дослідження дають підстави для думки, що в українській науці з історико-

етнологічного погляду порівняно мало розпрацьоване це свято Різдва Богородиці.

Як показують дослідження, на підставі викладеного та проаналізованого матеріалу можна припустити, що початок передумов передріздвяно-новорічного періоду у традиційній календарній обрядовості українців спостерігається вже в осінній період, зокрема й на свято Різдва Богородиці. На тлі передумов передріздвяно-новорічного періоду уже на це свято Різдва Богородиці спостерігається специфічний розвиток своєрідної народної релігійності у традиційній календарній обрядовості українців. На це вказують і таку думку підтверджують характерні для традиційного ранньозимового періоду (початку нового господарського року та ін.) народно-релігійні уявлення і вірування, зокрема, що пов'язані з дотриманням норм благочестивої поведінки, суворого дотримання належної поваги до святої і відповідного святкування Різдва Богородиці тощо. У цих традиційних у своїй основі уявленнях і віруваннях українців виразно простежується своєрідний розвиток певних народно-релігійних складових. Пізніше уже християнство наклало свій відбиток на ці вірування та уявлення. Християнські вірування та уявлення поєдналися з попередніми, своєрідно доповнивши, збагативши їх своїми образами, мотивами, сюжетами. Ці народно-релігійні уявлення та вірування, як показують дослідження, збереглися у духовній традиційній культурі українців здебільшого дуже фрагментарно. Головними причинами цього, очевидно, став згубний вплив політичних обставин воєвничо-атеїстичного характеру у ХХ столітті, а також, мабуть, і міжпоколінна трансмісія та загалом глобалізаційні явища. Це, а особливо вплив останніх двох факторів, спостерігається й до теперішнього часу.

1. Дяків В. Свято Семена: народна релігійність у традиційній календарній обрядовості українців на тлі передумов передріздвяно-новорічного періоду. *Народознавчі зошити*. 2019. № 2 (146). С. 293—302. DOI: 10.15407/nz2019.02.293.
2. Дяків В. Свято Михайлове чудо: народна релігійність у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду календарної обрядовості українців. *SWorld Journal: International periodic scientific journal. Indexed in INDEX COPERNICUS. Issue № 2. Part 3. October 2019. Bulgaria: D.A. Tsenov Academy of Economics — Svishnov*. С. 66—76. DOI: 10.30888/2410-6615.2019-02-03-001.

3. Дяків В. Свято Михайлове чудо: народна релігійність у контексті передумов передріздвяно-новорічного періоду календарної обрядовості українців. *SCIENCE FOR MODERN HUMANITY: Conference proceedings. Indexed in INDEX COPERNICUS*. October 2019. Bulgaria: SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics — Svishtov. С. 94—96.
4. Килимник С. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*: в V т. Вінніпег; Торонто, 1963. Т. V: Осінній цикл. 288 с.
5. Воропай О. *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис*. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. Том II. 290 с.
6. Слово святого Григорія. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr14.htm> (дата звернення: 11.09.2022).
7. Слово святого Григорія. *Християнство на теренах України I—XI ст. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира*. Київ, 2000. С. 407—409.
8. Слово реченого Христолюбцем. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr15.htm> (дата звернення: 11.09.2022).
9. Колодний А. *Історія релігії в Україні*: у 10 т. Київ: Український Центр духовної культури, 1996. Т. 1. С. 327.
10. Тихонравов Н. Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов. *Летописи русской литературы и древности, издаваемые Николаем Тихонравовым*. Москва, 1862. Т. IV. С. 83—112.
11. Пономарев А. «Къ поученіямъ противъ древне-русскаго язычества» П.В. Владимірова. *Пам'ятники древне-русской учительной литературы*. С.-Петербург, 1897. Выпуск III. С. 316—322.
12. Грушевський М. *Історія української літератури*: в 6 т., 9 кн. Київ, 1993. Т. 1. 392 с.
13. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907—10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. Антін Онищук, народ. учитель. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 1—61.
14. Шекерик-Доників П. *Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори*. Верховина: Редакція журналу (видавництво) «Гуцульщина», 2009. 352 с.
15. Агапкина Т.А., Валенцова М.М., Плотникова А.А. Рождество Богородиці. *Славянские древности*. Т. 4. Москва: Международные отношения, 2009. С. 460—461.
- Dyakiv, V. (2019). Feast of saint Simeon: folk religiosity in traditional calendar ritualism of Ukrainians against the background of pre-New Year and pre-Christmas period. *The Ethnology Notebooks*, 2 (146), 293—302. DOI: 10.15407/nz2019.02.293 [in Ukrainian].
- Dyakiv, V. (2019, october). The feast of St. Michael's: folk religiosity against the background of pre-New Year and pre-Christmas period of calendar ritualism of Ukrainians. *SWorld Journal: International periodic scientific journal. Indexed in INDEX COPERNICUS* (Issue 2, part 3, pp. 66—76). Bulgaria: D.A. Tsenov Academy of Economics — Svishtov. DOI: 10.30888/2410-6615.2019-02-03-001 [in Ukrainian].
- Dyakiv, V. (2019, october). The feast of St. Michael's: folk religiosity against the background of pre-New Year and pre-Christmas period of calendar ritualism of Ukrainians. *SCIENCE FOR MODERN HUMANITY: Conference proceedings. Indexed in INDEX COPERNICUS* (Pp. 94—96). Bulgaria: SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics — Svishtov [in Ukrainian].
- Kylymnyk, S. (1963). The Ukrainian year in folk customs in historical light: in V t. Winnipeg; Toronto, 1963. Т. V: Autumn cycle. 288 p.
- Voropai, O. (1958). Customs of our people. Ethnographic essay. Munich: Ukrainian Publishing House, 1958. Volume II. 290 p. Toronto [in Ukrainian].
- Word of St. Gregory*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr14.htm> (Last accessed: 11.09.2022).
- Word of St. Gregory*. (2000). *Christianity on the territory of Ukraine in the Ist—XIth centuries. Ukraine on the pages of the Holy Scriptures and excerpts from primary sources testifying to the process of the spread of Christianity on the territory of Ukraine from the Apostle Andrew to Prince Volodymyr*. Kyiv [in Ukrainian].
- The word spoken by the Khrystoliubets*. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr15.htm> (access date: 11.09.2022).
- Kolodny A. *History of religion in Ukraine: in 10 vol*. Kyiv: Ukrainian Center of Spiritual Culture, 1996. Т. 1. P. 327.
- Tikhonravov N. Words and teachings directed against pagan beliefs and rituals. *Annals of Russian literature and antiquity*, published by Nikolay Tikhonravov. Moscow, 1862. Т. IV. P. 83—112.
- Ponomarev A. "To the studies against ancient Russian paganism" by P.V. Vladimirova. *Monuments of ancient Russian teacher's literature*. St. Petersburg, 1897. Issue III. P. 316—322
- Hrushevs'ky, M. (1993). *History of the Ukrainian literature* (Vol. I). Kyiv [in Ukrainian].
- Onyshchuk, A. (1912). Folk calendar. Customs and beliefs are tied to single days of the year, recorded in 1907-10 in Zelenytsia, Nadvirnyansky district. Antin Onyshchuk, people. teacher. Materials for Ukrainian ethnology. Lviv, 1912. Т. XV. P. 1—61. L'viv [in Ukrainian].
- Shekeryk-Donykiv, P. (2009). The year in Hutsul beliefs. Selected works. Verkhovyna: Editorial office of the journal (publishing house) "Hutsulshchyna", 2009. 352 p. [in Ukrainian].
- Agapkina, T.A., Valencova, M.M., Plotnikova, A.A., & Tolstoy, N.I. (Ed.). (2009). *Nativity of the Virgin. Slavic antiquities*. Т. 4. Moscow: International Relations, [in Russian].

REFERENCES

Dyakiv, V. (2019). Feast of saint Simeon: folk religiosity in traditional calendar ritualism of Ukrainians against the background of pre-New Year and pre-Christmas period. *The Ethnology Notebooks*, 2 (146), 293—302. DOI: 10.15407/nz2019.02.293 [in Ukrainian].